

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.1>

О. К. Канєнберг-Сандул

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕНОНІТЬСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті проведено дослідження правового становища німецьких колоністів-менонітів на Півдні України. Виділено ступінь розробки даного дослідження в історичному аспекті. Визначені історичні етапи менонітської колонізації. Відмічені напрацьовані матеріали вітчизняних і іноземних робіт. Досліджена еволюція адміністративного розподілу менонітських колоній. Проаналізовані принципи діяльності системи органів управління менонітськими колоніями. Релігія відіграє найважливішу роль у житті як окремої людини, так і цілого народу, громадського співтовариства і держави. У демократичній державі повинні бути нормативно закріплені і забезпечені релігійні права і свободи представників всіх етнічних груп та конфесій. Збереження політичної стабільності та національної цілісності держави залежить від того, наскільки державна влада здатна забезпечити стабільні та прозорі міжконфесійні відносини між представниками різних конфесій нашої держави [1].

Протягом другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. релігійна політика російської влади стосовно неправославних конфесій почала поступово втрачати свій ліберальний характер. Посилення консервативної ідеології у російському суспільстві та уряді, супроводжувалося розвитком ідей щодо православної церкви, як опору діючого режиму. У законодавстві з'являються норми, що посилюють державний контроль за сферою церковного самоврядування, що у першу чергу, негативно позначилося на обсягові його організаційних та контрольних функцій. Значної уваги приділено нормативно-правовому забезпеченню боротьби різного роду сектантськими організаціями, які були популярними на теренах Південної України, та посиленні відповідальності за прозелітизм. Останнє обумовлювалося зростанням у зазначений період активності німецьких місіонерів-проповідників, внаслідок чого відбувається перехід частини населення із православної в іншу віру [5].

Водночас, основні права і свободи, надані на попередньому етапі, а саме: право на віросповідання, на будівництво релігійних споруд, власне духовенство тощо, скасовано не було і вони продовжили існувати до 1917 р.

Ключові слова: менонітство, свобода віросповідання, релігійні права, менонітські колонії, міжконфесійні відносини, Південна Україна.

Постановка проблеми: Поліконфесійність держави перш за все пов'язана з реалізованою на протязі багатьох років політикою народонаселення, зокрема колонізації. Тому для всеосяжного захисту законних прав і інтересів представників всіх суб'єктів різних конфесій необхідно дослідити особливості генезису правового положення представників досліджуваної конфесії, зокрема менонітів. Питання менонітської колонізації, її особливості актуальні і сьо-

годні. Водночас, у процесі реалізації наданих релігійних прав і свобод, колоністи вимушені були долати окремі складнощі, що були викликані як об'єктивними обставинами, так і цілеспрямованою політикою держави. Основними проблемами у сфері забезпечення реальності релігійних прав і свобод колоністів стали: відсутність належного фінансування, що не дозволяло своєчасно здійснювати будівництво релігійних споруд та здійснювати оплату витрат на

церковні нужди; відсутність системи підготовки кадрів для католицьких і лютеранських церков, а також протидія російських чиновників залученню іноземних священнослужителів для проведення релігійних обрядів; пріоритетний статус православної церкви та її підтримка з боку держави, що мало прояв у нерівноправному становищі релігійних громад німецьких колоністів та православних церковних організацій [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій Варто наголосити, що історіографія дослідження правового статусу менонітів як представників окремих релігійних громад, що переселилися на Південь України зазначена в дослідженнях, присвячених менонітській тематиці, авторами яких переважно були дослідження Белікова М. [1], Шевчук-Бела Я. [9]., Осташева Н. [3, 4], О. Бобилева [5].

Метою статті є визначення історичних етапів менонітської колонізації, дослідження еволюції адміністративного устрою менонітських колоній, аналіз принципів діяльності системи органів управління менонітськими колоніями

Виклад основного матеріалу. Приєднання до Російської імперії південноукраїнських земель привело до необхідності заселення цієї території з метою забезпечення цих земель, господарського розвитку

У подальшому колонізаційна політика була продовжена «викликаючими» маніфестами Катерини II. Німецьке населення, яке проживало на території російської імперії прийнято класифікувати за конфесійною приналежністю на чотири основні групи: меноніти, лютерани, католики і православні. Поява менонітів в Україні безпосередньо пов'язана з освоєнням її південних земель [8, с. 65].

Зміст колонізаційної політики в розумінні російського уряду зводилася до облаштування земельних просторів, поповнення народонаселення, експлуатація природних багатства держави створення нових галузей праці в народному хазяйстві, щоб отримати самі позитивні результати [1, с. 2].

Особливий інтерес імперська влада виявляла до менонітів, які зарекомендували себе у багатьох країнах як вмілі й ощадливі хазяї, а також віддавали їм перевагу вони отримували більше фінансової допомоги та землі вдвічі більше, ніж інші колоністи. З 1787 по 1796 роки. Основний потік іммігрантів на Півдні України складали меноніти [8]. Надання менонітам пільг і кредитів серед іноземних колоністів було визначено ініціативністю організованих та від-

повідальних представників менонітських колоній суспільства з Західної Пруссії [2, с. 17].

Менонітам було дозволено справляти всі релігійні погляди згідно з їх звичаями і переконаннями, десятилітне звільнення від всіх податків, меноніти та їх нащадки звільнялися від військової повинності, тому що це суперечить їх релігії. Переселенці забезпечувалися грошима на час подорожі (представники чоловічої та жіночої статі старше 15 років отримували по 25 коп., інші по 15 коп.) [10, с. 17].

Майно, нажите на протязі 10 років, залишається недоторканим. Кожний рік сім'я оплачує 15 коп. за одну десятину зі звільненням назавжди від гужової повинності, царських робіт і військового постою. Кожному з поселенців, у відповідності з державним порядком, дозволено в містах і селах Катеринославської губернії і Таврійської області організувати фабрики та інші види промислу, продавати свої вироби без сплати податків. Також надали всі необхідні матеріали для будівництва будинків і млинів. Кожній сім'ї менонітів надано по 500 руб. для створення господарства, виплата цих грошей за прийняттям до Риги – 100 руб. у місяць. Всю суму, виплачену по закінченню 10 років, сім'я зобов'язується виплатити протягом 3-х років [7, с. 87].

Отже, суттєві переваги менонітів полягали у звільненні їх від царських (державних) робіт, гужової повинності, військових зобов'язань у пільгові роки, надання кредитів, а також фінансової підтримки в ході переселення і будівництва будинків. На жаль, фінансові обіцянки, дані урядом, не виконували в строк і в належному обсязі. Обіцяні гроші виплачувалися частинами і не регулярно [2, с. 17].

Перша менонітська група, що прибула з Данцига, була поселена в районі Хортиці в 1789 р., де було засновано 8 колоній: Хортиць (4); Позенталь (Канцерівка) – 20 сімей; Ейнлаге (Кічкас) – 41 сім'я; Кронсвенде (Владимірівка) – 34 сім'ї; Нейенбург (Малашівка) – 16 сімей; Нейдорф (Широке) – 38 сімей; Шенгорст (Бодяна) – 32 сім'ї; Інзель Хортиця (Острів Хоптиця) – 12 сімей. Цим селам належало 21 469 десятин пахотної землі, 987 десятин сінококів, 249 десятин ліку [1, с. 90-92].

У 1800 р. Павло I видав грамоту, що підтверджувала права та привілеї менонітів. Менонітам обіцялося вільне відправлення віри по «їх церковним установкам та звичаям без перешкод та надання б5 десятин у пожиттєве користування» [5].

У пункті 3 цього документа зазначалося положення, що стимулювали їх переселенню на Південь України. Бажаючим прийняти підданство імперії дозволялося «не тільки у своїх поселеннях, а й у всіх містах оновлювати заводи, фабрики та ін. загально корисні підприємства, реєструватися в гільдії і цехи, продавати свої підприємства без перешкод», дозволяється «всі види експлуатації землі ... не тільки для власних потреб, але і для дрібної продажу на власних землях» [18, с. 29], однак заборонялася іншим особам на землі менонітів будувати «питні будинки» і «виробляти продаж вина». У пункті 10 передбачено положення – повеління всім Військовим та Громадським начальникам і Присутнім місцям не перешкоджати користуванню менонітами всіх наданих їм привілеїв, а надавати їм будь-яку допомогу, захист і підтримку.

Управління у менонітських колоніях здійснювалося за принципом конгрегаціонізму: кожна громада-церква мала право повного самоуправління. Меноніти не підлягали юрисдикції Департаменту іноземних сповідувальців, так як особливим договором, підписаним імператором Павлом їм було гарантовано повне самоуправління в релігійних справах. До реформи 1871 р. загальний адміністративний нагляд за менонітськими колоніями здійснював Піклувальний комітет. Церковні справи знаходилися в юрисдикції старшин менонітських громад-конгрегацій [10, с. 18-21].

Сільська поземельна менонітська громада юридично була колективним власником землі, переданої їй членам у вічну власність. Громада приймала рішення на сільському «мирському» сході, на якому скликалися по одному колоністу (хазяїну). Про право брати участь у вирішенні колоністських справ свідчить наявність 65-десятиного наділу [9, с. 67].

До компетенції сходу входило обрання службових осіб (в межах колонії) і навколишнього управління, розгляд скарг і запитів колоністів, розподіл податків та повинностей. виключення з колонії. Меноніт, який не мав цього наділу, позбавлявся права брати участь у вирішенні колоністських справ. З цього можна зробити висновок про те, що стільки схід менонітів був складом заможних домогосподарів, що сільський схід був сходом багатих хазяїв ,які таким чином диктували свою волю не заможним колоністам. Сільська громада менонітів була об'єктом і суб'єктом податкового стягнення. Царська казна стягувала податки не окремого колоніста, а громаду відповідно в цілому, відповідно,

податки платили не тільки власники а також безземельні колоністи [8].

Релігійна громада вважала менонітом кожного колоніста, який прийняв хрещення не залежно від матеріального стану і наявності земель. Головою релігійної громади, яка була першою щодо впливу на менонітів у порівнянні зі впливом імперської влади ,обрані старшини виконували свої функції без грошової винагороди [4].

Звання колоніста-меноніту надавало право на отримання земельного наділу і користування всіма привілеями, якими була наділена сільська громада. Церковні старости вирішували спірні питання в церковному і шкільному житті, мали право виганяти з громади порушників та тих які поводити себе себе аморально.

Менонітська громада виступала як правова, законоутворююча і контролююча організація, що функціонує автономно, незалежно від інших колоній [7].

Висновки. Підводячи підсумки, слід підкреслити особливості менонітської колонізації в тому, що в практиці вербування німецьких колоністів вже був присутній чіткий професійний відбір як запорука вдалого господарського розвитку. Свобода віросповідання була найважливішою причиною переселення менонітів, релігійні погляди яких вічно обмежувалися в німецьких державах.

Облаштування менонітів в контексті інших німецьких колоністів проходило з урахуванням національних, релігійних, матеріальних і культурних особливостей. Колонії менонітів досягали кращого розвитку, маючи привілейоване положення (наприклад, отримували більше землі, чим інші колоністи). Особливе відношення уряду імперії до менонітської колонізації також укладалося в тому, що, не дивлячись на завершення іноземної колонізації Півдня України в 1819 році меноніти були виключенням з Правил (у 1819 р. прибуло 75 сімей з Пруссії, а в 1820 – ще 175 [6].

В 1820 р. кабінетом міністрів було прийнято рішення продовжити менонітську імміграцію до тих пір, поки не будуть заселені всі відведені для цього землі. До 1835 р. всі вільні землі були заселені, хоча процес створення нових німецьких колоній продовжувався, за рахунок появи дочірніх колоній.

Список використаної літератури:

1. Бєлікова М.В. Менонітські колонії Півдня України (1789–1917 рр.).автореф. дис. канд. іст. наук .Запоріжжя .2005 р.27 с.

2. Ісмаїлов М.С. Виникнення німецьких колоній Півдня України (кінець XVIII – 30-е рр. XIX в.) .автореф. Дис. канд. ист. наук .Днепропетровск, 1994. 20 с.
3. Осташева Н.В. Криза менонітської спільноти України та закордонна менонітська допомога (1914 – поч. 30-х рр. XX ст.) .автореф.дис. канд. іст. Наук.Дніпропетровськ. 1996. 24 с.
4. Осташева Н.В. Менонітське співтовариство України в 1914 – 1931 рр. 1998. 256 с.
5. Бобилева С.И. Історія німців та менонітів Півдня України (кінець XVIII – перша половина XIX вв.) .Дніпро.Арт-Прес. 1999. 232 с.
6. Канєнберг-Сандул О.К. Еволюція конфесійної політики щодо німецьких колоністів на Півдні України в кінці XVIII – XX ст. Юридичний електронний журнал. №4.2024. С. 731-734.
7. Канєнберг-Сандул О.К. Правове становище німецьких колоністів на Півдні України(кінці XVIII-1917 р.).Монографія. « Видавництво «Фенікс».2019 р. 268 с.
8. Канєнберг-Сандул О.К. Правове регулювання культурних прав і свобод представників німецького населення Півдня України у кінці XVIII – XX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* № 35.2018 р. С.14-23
9. Шевчук-Бєла Я.В. Правове становище німецької лютеранської громади на території Одеси в XIX столітті .Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. 1997–2007. Вип. 36. 504 с. С. 247–252.
10. Шитюк М.М. Німці Півдня України: історія і сучасність. Миколаїв. 2009. 424 с.

Kanenberg-Sandul O. K. Mennonite colonization of southern Ukraine: historical and legal analysis

The article examines the legal status of German Mennonite colonists in the South of Ukraine. The degree of development of this research in the historical aspect is highlighted. The historical stages of Mennonite colonization are defined. The developed materials of domestic and foreign works are noted. The evolution of the administrative division of Mennonite colonies is studied. The principles of activity of the system of management bodies of Mennonite colonies are analyzed.

Religion plays the most important role in the life of both an individual and an entire nation, community and state. In a democratic state, the religious rights and freedoms of representatives of all ethnic groups and confessions must be normatively established and ensured. Preservation of political stability and national integrity of the state depends on the extent to which the state authorities are able to ensure stable and transparent interfaith relations between representatives of different faiths in our state.

During the second half of the 19th century. – the beginning of the 20th century. the religious policy of the Russian authorities in relation to non-Orthodox denominations began to gradually lose its liberal character. The strengthening of conservative ideology in Russian society and government was accompanied by the development of ideas about the Orthodox Church as a pillar of the current regime. In the legislation, there are norms that strengthen state control over the sphere of church self-government, which, first of all, negatively affected the scope of its organizational and control functions.

Considerable attention was paid to the regulatory and legal provision of the struggle by various sectarian organizations that were popular in the territory of Southern Ukraine, and to the strengthening of responsibility for proselytism. The latter was due to the increase in the activity of German missionary preachers during the specified period, as a result of which the transition of part of the population from the Orthodox to another faith is taking place.

At the same time, the basic rights and freedoms granted at the previous stage, namely: the right to profess a religion, to build religious buildings, own clergy, etc., were not canceled and they continued to exist until 1917.

Key words: *legal status of the German colonists, Mennonite colony, confessional composition of German colonists.*